

ЛІТАРАТУРА

1. Лобач, У.А. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 1. / склад. У.А. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 148 с.
2. Васілевіч, У.А. Замовы / уклад.: У.А. Васілевіч, Л.М. Салавей. – Мінск: Беларусь, 2009. – 519 с.
3. Барташэвіч, Г.А. Замовы / Уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г.А. Барташэвіч; Рэдкал.: А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.] – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.
4. Демидович, П.П. Из области верований и сказаний белорусов / П.П. Демидович // Этнографическое обозрение. – 1896. – № 1. – С. 91 – 120; № 2 – 3. – С. 107 – 145.
5. Валодзіна, Т.В. Народная медыцына: рытуальна-магічная практыка / уклад., прадм. і паказ. Т.В. Валодзінай. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – 776 с.
6. Зайкоўскі, Э.М. Жыватворныя крыніцы Беларусі / Э.М. Зайкоўскі, Л.У. Дучыц. – Мінск: Ураджай, 2001. – 111 с.
7. Лобач, У.А. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 2. / У.А. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 332 с.
8. Грынблат, М.Я. Легенды і паданні / М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі. Мінск: Бел. навука, 2005. – 2-е выд., дап. і дапрац. – 552 с.

Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы БРФФД. Грант «Навука (НАНБ-вузы) – 2011» Дамова № Г 110Б-023

ВОБРАЗ ЛІТОЎЦАЎ У БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ КУЛЬТУРЫ

*канд. гіст. навук, дац. У.А. ЛОБАЧ
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)
канд. гіст. навук Ю.І. ВНУКОВІЧ*

(Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ім. К. Крапівы НАН Беларусі, Мінск)

На падставе перш за ўсе палявых этнаграфічных і фальклорных матэрыялаў даецца характарыстыка вобразу прадстаўнікоў літоўскага этнасу ў народнай культуры беларусаў.

Этнічны вобраз фарміруецца ў працэсе міжкультурнай камунікацыі і акумулюе ў сабе агульныя веды пра мову, рэлігію, звычаі, абрады, побыт, паводзіны, знешні выгляд і сацыяльную прыналежнасць этнічных суседзяў [1, с. 8; 2, с. 58 – 59; 3, р. 7 – 8]. Этнічны вобраз «суседа» звычайна найбольш выразна праяўляецца ў кантактных зонах этнічнага памежжа. Па-за межамі этнакантактнай тэрыторыі адбываецца размыцце гэтага вобразу, альбо ен набывае зусім іншыя характарыстыкі, звязаныя з асаблівасцямі мясцовых культурных рэалій. Як адзначае Б.Х. Бгажнокаў, міжэтнічныя зносіны – галоўны, дамінуючы спосаб існавання этнічных вобразаў, без якога ўсе іншыя спосабы былі б не толькі немагчымыя, але і, папросту кажучы, непатрэбныя [4, с. 80]. Менавіта на этнічным памежжы на працягу доўгага часу розныя этнічныя супольнасці знаходзяцца ў найбольш цесным камунікацыйным узаемадзеянні.

Прадстаўнік іншага этнасу як у рэальным, так і ў фальклорным вымярэнні заўсёды ўспрымаецца як «чужы», «іншы». Звычайна ен у той або іншай ступені адрозніваецца ад прадстаўнікоў дамінуючага этнасу. Для апошніх чужымі і незразумелымі могуць быць яго звычаі, рэлігія, мова, знешні выгляд, паводзіны і інш. [3, р. 8].

Варта адзначыць, што тэрыторыя беларуска-літоўскага памежжа з даўніх часоў была арэнай інтэнсіўных этнакультурных кантактаў паміж прадстаўнікамі розных этнічных супольнасцей (найперш, беларусаў, літоўцаў і палякаў). Вынікам гэтых кантактаў стала частковае сціранне і размыцце культурных межаў (этнічных маркераў) мясцовых беларускай, літоўскай і польскай этнічных груп. Галоўнай этнакультурнай прыкметай беларускага, літоўскага і польскага насельніцтва памежнага рэгіёна ў наш час з'яўляецца іх родная мова. Гэта, безумоўна, не магло не паўплываць і на іх этнічныя вобразы (параўн. характэрныя адказы інфармантаў на пытанне «Чым адрозніваюцца мясцовыя літоўцы, беларусы і палякі?»): «Анічым. Так як схадзіліся, вот і васэлілі, і ўсякая, яны [літоўцы] не сорыліся з намі палякамі. Не. Пойдзем мы ў касцел на Троіцу, так яны і гавораць з намі, і туляцца, бо іхная імяна была першая. Літоўская. А польская ўжо была потым. ... А так яны нічога не адлічаліся. – А харакцер, які ў іх? Ці лепшы, ці горшы? – А харакцер – як які чалавек. І палякі такія самыя, і літоўцы, і беларусы такія самыя. Мае вы мілыя, есць людзі гордыя, есць людзі болей панятлівыя, а есць трэпяць абы што. Так жэ? ... – А можа яны святы розныя святкавалі? – Нет. Свята адзінакава. – Можа як па-другому працавалі на полі? – На полі працавалі тэж, як жыта жнуць, так жнуць. Таксама ўсе рабілі. – Можа яны елі што другое? – Нет! І елі, і ўсе елі. Во і цетка [літоўка] замуж прыйшла – тое самае. І верылі кожнае свята. Як во Вельканоц разам і Каляды. Вот гэта ўжо цяпер, дапусцім, праваслаўныя – у іх ўжо аддзельна, позжа нашаго. А літвіны адзінакава. Яны і цяпер святкуюць адзінакава. Во былі ў нас Зяленыя Свенткі, мае дзеці ўсе былі да мяне на

Этнаграфія і фальклор

госці [з Літвы] *прыехаўшы, і ўнукі ўсе. І там свята. Гэта – іх нацыя адзінакавая*» (Астравецкі р-н)¹³²; «Як пазнаць што літовец, што нелітовец? – Ну як пазнаць? Па размове» (Шальчынінкайскі р-н)¹³³ і інш.).

Ва ўмовах працяглага сумеснага пражывання на агульнай тэрыторыі, калі ў культурным, сацыяльным і канфесійным планах мясцовыя літоўцы ўспрымаліся як «свае», менавіта істотнае моўнае адрозненне паміж беларусамі і літоўцамі памежнага рэгіона і ўплывала на фарміраванне іх этнічнага вобразу. Больш таго, лінгвістычны аспект фігуруе як у насмешлівых мянушках літоўцаў з боку мясцовага славянамоўнага насельніцтва, заснаваных на прынцыпах гукапераймання і перадачы незразумелых слоў (*гіргунь, жагунь, клаўсы, лабусы* і інш.), так і ва ўяўленнях аб іх тыпе камунікацыйных паводзін і нават характары.

Найбольш яскрава міжэтнічныя зносіны беларусаў і літоўцаў памежнага рэгіона праявіліся ў населеных пунктах Астравецкага раёна, дзе на працягу многіх стагоддзяў мірна суіснавала літоўскае і беларускае насельніцтва. Так, менавіта моўная адметнасць літоўцаў Астравеччыны лягла ў аснову іх калектыўнай мянушкі з боку мясцовых беларусаў – *гіргунь/гергунь*. Гэты мікраэтнізм адлюстроўвае асаблівасці гаворкі сваіх носьбітаў («*Нешта гергаюць, не разбярош як...*»¹³⁴). Для мікраэтніма *гіргунь*, распаўсюджанага пераважна ў Астравецкім, Ашмянскім, Смаргонскім, Вільнюскім і Шальчынінкайскім раёнах, характэрна бадай выключна насмешлівая, зняважлівая, часам лаянкавая экспрэсіўная афарбоўка. Можна адзначыць таксама даволі часты перанос назвы «гіргунь» жыхарамі памежжа і на прадстаўнікоў літоўскага этнасу ўвогуле (параўн.: «– А дзе такія гіргунь жывуць? – *Гіргунь – ну літвіны. Гіргунь*. – А дзе яны жывуць? – *Ну, дзе жывуць? У Літве жывуць, бываюць і тут есь. Тамка два сельсаветы есь*»¹³⁵).

Этымалогія назвы *гіргунь* цесна звязана з літ. *gergėti, girgėti* «гагатаць, гагаць (пра гусей)», бел. *гергаць* «тое, што і гагаць (*гусі гергаюць*)», *гергеліць* «балбатаць» [5, с. 400], якія з’яўляюцца гукапераймальнага паходжання. Невыпадкова, што літоўская мова, як «чужая», незразумелая, суаднесена ў дадзеным выпадку з прыроднай, нечалавечай катэгорыяй – гагатаем гусей. «*Гэты гіргунь, дык гэта разныя... «Гусямі» ў нас іх называюць. – Як? – Гусямі [смяецца]. – А чаму? – Ну, іхны разгавор як гусіны*»¹³⁶. (Параўн. таксама запіс М. Федэроўскага, які, верагодна, нясе такую ж семантычную нагрузку: «На Жмудзі і куры людзі» [6, с.364]).

Прыналежнасць мясцовых літоўцаў да свету «антыкультуры» асабліва выразна маркіруецца надзяленнем іх яшчэ адной прыроднай (фізіялагічнай) якасцю – т.зв. «чорным паднябеннем» (маецца на ўвазе экспрэсіўная намінацыя «*гіргунь/літвін/літовец з чорным паднябеннем*» у значэнні «дрэнны, злосны літовец»):

«– *Вот кажаць, што літвіны надта злыя. Кажаць: «Літоўка, ты, з чорным паднябеннем!». Што ў літвіноў чорнае паднябенне.*

– Гэта таму што злыя, кажаць?

– *Ну, вот злыя. Даўней сабакаў, ичанкоў выбіралі малых. Усе, разяўлялі рот, глядзелі, еслі паднябенне чорнае ў сабакі, сабака будзіць злы, а еслі белае, светлае – значыць... Так вот гэтыя літоўцы... злы, што могуць сказаць: «Літоўка, ты, літовец ці літоўка, з чорным паднябеннем!». Гэта значыць злы надта.*

– Так яны як – злыя? Сапраўды, ці як?

– *Яны не сапраўды. Ну, вот чалавек есь ужо, калі злы чалавек, калі такі, калі такі. Так літвін злы можа быць*» (Смаргонскі р-н)¹³⁷.

«– А ці казалі «гергун з чорным паднябеннем»?

– [Смяецца]. *Ну, эта ругаяцца. Казалі.*

– А чаму з «чорным паднябеннем»?

– *Што злыя. Вот, глядзіця, у сабакі як чорна паднябенне, дык злы сабака. Дык і іх так празвалі.*

– А чаго, яны ж ня злыя?

– *Ня будзеш злаваць, дык ня злыя!»* (Смаргонскі р-н)¹³⁸.

«– А пра каго казалі так – «гіргун з чорным паднябеннем»?

– *А, так гэта як ругаліся. Тады гэтак казалі. А чаму гэта «чорна паднябенне», так я не знаю. Гэта гаварылі гэтак. Гэта так гаварылі, а дзе там якое ў яго паднябенне? Яны ні чорныя, а такія*

¹³² Зап. Вайткявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Марыі Іванаўны Вайцоль (1927 г.н.) у в. Маркуны Астравецкага р-на.

¹³³ Зап. Унуковіч Ю. ў 2008 г. ад Баляслава Андрэвіча Шавэйкі (1925 г.н. у в. Кяйпуны) у м. Тургелі Шальчынінкайскага р-на.

¹³⁴ Зап. Вайткявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Мар’яна Іванавіча Рогача (1938 г.н.) у в. Буякі Смаргонскага р-на.

¹³⁵ Зап. Вайткявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Івана Іванавіча Сідарэвіча (1940 г.н.) у в. Буякі Смаргонскага р-на.

¹³⁶ Зап. Унуковіч Ю. у 2008 г. ад Зыгмунта Канстанцінавіча Бязозкіна (1934 г.н.) у в. Яцканы Шальчынінкайскага р-на.

¹³⁷ Зап. Вайткявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Івана Іванавіча Сідарэвіча (1940 г.н.) у в. Буякі Смаргонскага р-на.

¹³⁸ Зап. Вайткявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Вальдэмара Пятровіча Федаровіча (1940 г.н.) у в. Нестанішкі Смаргонскага р-на.

самыя як і мы. Літоўцы і ў Вільнюсе. Вот ужо есць там такія во распублікі, так есць жа чорныя там. Узбекі, таджыкі там якія. Есць жа такія людзі саўсем чорныя. А тут не. Літвіны і палякі –эта адзінакавыя былі. Адзінакавыя» (Астравецкі р-н)¹³⁹.

«– А людзі яны якія? Літоўцы?

– Казалі: «Літвін з чорным паднябеннем».

– А чаму так казалі?

– Бо яны злыя, благія людзі» (Астравецкі р-н)¹⁴⁰.

Увогуле вобраз «чужога» вельмі часта надзяляецца асаблівымі цялеснымі прыкметамі, у тым ліку і «чорным паднябеннем». Так, напрыклад, згодна з павер'ямі палякаў, яго мелі русіны (карпацкія ўкраінцы). Апошнія ў сваю чаргу лічылі, што «U mazuga czarna gula [глотка]». Аналагічную прыкмету прыпісваюць мазуры – «літвінам» і «жмудзінам», а кракавякі гуралям [1, с. 51].

Экспрэсіўнасць адзначанай намінацыі мясцовых літоўцаў, напэўна, вынікала таксама з практычнай выгады ў магчымасці выбару імі зразумелай/незразумелай мовы ў залежнасці ад канкрэтнай жыццёвай сітуацыі. Іншымі словамі, літоўская мова часта выконвала функцыю «патаемнай мовы», незразумелай мясцоваму беларускаму насельніцтву, выкарыстоўваючы якую, літоўцы маглі легка ўзводзіць камунікацыйны бар'ер паміж сабой і беларусамі: «– А чаму гіргуном называець? – Ну, як па маім павер'і за то, што ен гаворыць не па-нашаму. Мы не панімаем ваішай: «Гіргун ты!». Што гаворыш, а мы ні панімаем» (Смаргонскі р-н)¹⁴¹; «Ну, як яны гіргуны? Па-літоўску ж яны гавораць, а мы ж не панімаем. Нам кажыцца, што яны нас абгаварваюць. То «гіргун» на іх так гаворым» (Астравецкі р-н)¹⁴²; «Я ж во работаў з хлопцамі, з літоўцамі. Еслі ані ўдваем ілі ўтраем, літоўцы, яны разгаварываець на сваём языку, а еслі есь пастаронні, тады будуць на рускім гаварыць, штоб і ты панімаў» (Смаргонскі р-н)¹⁴³. Дзвюх, трох або нават чатырохмоўе мясцовых літоўцаў успрымалася славянамоўным насельніцтвам як пэўная іх перавага, з якой яны могуць мець карысць (параўн.: «Але ім добра, хоць і жагуны яны [«жагуны» – лакальная назва літоўцаў Івейшчыны і Дзявенішскай воласці. – аўт.]. Яны ўмеюць і па-польску, а мы як пойдзем ужо, так на гэтай імішэ [літоўскай] як бараны. Ужо бывае, часта ходзіш, слова ведаеш сказаць, а што яно абазначае, то і не ведаеш» (Шальчынінкайскі р-н)¹⁴⁴; «Літоўцы ўсяляк. І па-нашаму гавораць, і па-своёму. Вот мы па-літоўску не ўмеем. Я не ўмею па-літоўску. А вот ужо мае ўнукі жывуць у Нова-Вільні, так яны ўжо балбочаць, былі на Зяленыя Свенткі тут, так яны саўсем як літоўцы. А я то не ўмею. А вот наша цетка гэта, Антаніна, яна тожа і па-польску ўмела гаварыць, і па-літоўску, і па-простаму так во як мы» (Астравецкі р-н)¹⁴⁵). Свае лінгвістычныя здольнасці нярэдка акцэнтуюць і самі беларускія літоўцы: «Вот мы едзем у аўтобусе не раз, ну, як мы едзем пеляскі там, ці з тых вескаў, гаворым па-літоўску, ужо тыя пастаронныя, якія палякі, нас пераадражніваюць – нашто-та мы па-літоўску гаворым? Так мы кажам: «Мы знаем і па-просту, і панімаем яшчэ і па-польску, а вы па-літоўску нам перагаварыце, што мы гаворым! Пачаму вы не знаеце?»» (Воранаўскі р-н)¹⁴⁶.

Між тым, магчымасць мясцовых літоўцаў пераходзіць на незразумелую мову і карыстацца гэтым у штодзённым жыцці не толькі ўзмацняла пачуцце іх «іншасці», але і спараджала ўяўленне аб іх, як людзях даволі «хітрых» і «не вартых даверу». «Между сабой яны на сваім языку, а з табой будуць гаварыць па-просту. Я раз паехаў на базар, нада было купіць мне на семяна ячменя, ну падышоў да гэтага, да гергуна. А ў іх тры пуды гэта называець яны цэнтнер, у нас цэнтнер – сто кілаграм. А ў іх пяцьдзесят кілаграм цэнтнер. Ну і пытаюся: «Слухай, ячмень можа чэраз сушылку прапушчаны? Он не ўзайдзет». Як раскрычаўся гэты гяргун: «Што ты!» Казаў: «Самагонка як начнець ісці, ідзець, ідзець і астанаціць няможна». Ну, купіў я ў яго. Гэты цэнтнер атмерыў. Прывез дахаты, насыпаў у баначку, наліў вады –

¹³⁹ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Марыі Іванаўны Вайцюль (1927 г.н.) у в. Маркуны Астравецкага р-на.

¹⁴⁰ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Соф'і Сімановіч (Казлоўскай) (1941 г.н.) у в. Малыя Свіранкі Астравецкага р-на.

¹⁴¹ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Івана Іванавіча Сідарэвіча (1940 г.н.) у в. Буякі Смаргонскага р-на.

¹⁴² Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Эдуарда Міхайлавіча Пастэрнака (1943 г.н.) у в. Дубок Астравецкага р-на.

¹⁴³ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Вальдэмара Пятровіча Федаровіча (1940 г.н.) у в. Нестанішкі Смаргонскага р-на.

¹⁴⁴ Зап. Багачунас С., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Яніны Міхайлаўны Жамойць (1930 г.н.) у в. Кракуны Шальчынінкайскага р-на.

¹⁴⁵ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Марыі Іванаўны Вайцюль (1927 г.н.) у в. Маркуны Астравецкага р-на.

¹⁴⁶ Зап. Унуковіч Ю. у 2006 г. ад Тафілі Казіміраўны Шымялевіч (Комінч) (1935 г.н.) у в. Пеляса Воранаўскага р-на.

Этнаграфія і фальклор

каб табе хоць адно прарасло! Ен сушаны. А еслі б я у зямлю кінуў – спорціў бы. Во зараза якая!» (Смаргонскі р-н)¹⁴⁷.

Чужая мова часта ўсведамляецца як «незразумелая», «немілагучная», «смешная», «непаўнавартасная» і інш. Не стала выключэннем у гэтым плане і літоўская мова, якая нярэдка выступае прадметам клінаў, насмешак і жартаў з боку мясцовага славянамоўнага насельніцтва. «*Майго брата дзед каровы пасціў. Паздароўкаўся з ім [ліцьвяк]. «Лаба дзена», - там сказаў. Ну, гэты дзед глухаваты быў: «Шабудых! Шабудых!» Ну, так падалося, што «шабудых». Кажа, ехаў ліцьвяк, карову на пашу веў. Ехаў ліцьвяк, сказаў мне «шабалдых» і я яму – «шабалдых». Не «лаба дзена» сказаў дзед, а «шабалдых». Здалося так. Глухі стары» (Вільнюскі р-н)¹⁴⁸.*

Варта адзначыць, што мясцовым беларускім насельніцтвам падкрэсліваецца *маргінальнасць* тэатры літоўцаў у дачыненні да астатніх прадстаўнікоў літоўскага этнасу. Такі статус мясцовых літоўцаў ізноў жа вынікае пераважна з асаблівасцяў іх гаворкі, у якой шырока прадстаўлены беларускія моўныя элементы, неўласцівыя і нетыповыя для літаратурнай літоўскай мовы.

«– А чаму так празывалі [гіргунамі]?

– *Іхны разгавор не такі, як гэтых во літоўцаў. Гвар у іх саўсем другі. Акцэнт. Напрыклад, па-літоўску лапата – «кастува», а яны гавораць – «лапатэўс»* (Вільнюскі р-н)¹⁴⁹.

«– Тут беларусы жывуць, ці палякі, ці літоўцы можа?..

– *Літоўцаў у нас тут няма, літоўцы тока во за рэчкай, за Вяйллей. Там есь нескілька весак літоўскіх.*

– А як іх празываюць тых літоўцаў?

– *У нас? Гергуны.*

– А чаму так?

– *Бо ў іх ліцэратурны язык з літоўскім не сходзіцца. У іх троха ламаны такі, не так.*

– А як?

– [Смяецца].

– Так ад чаго слова такое – «гергун»? Ад чаго яно пайшло?

– *Ну, вот так празываюць – гергуны. Вот глядзі, якая разніца? У нас па-беларуску – «малаток», там на Літве – «пактукас», а гэтыя гергуны ўжо завуць «куяліс». ...*

– А ў Літве ўжо – не гіргуны?

– *Не, там ужо чыстакроўныя літоўцы.*

– А гэтыя – так яны «нечыстакроўныя»?

– *Не.*

– А чаму?

– *Перамяшаныя ўжо»* (Смаргонскі р-н)¹⁵⁰.

«*А вот, кажа, што яны эці нашыя, дапусцім яны цяпер літвіны, але яны па-чыста, так як па-віленскаму гэта ўжо не гавораць так. Яны мяшана гавораць, яны болей па-своему. Яны – літвіны. ... А «чысты» літовец, так ані разгаворацца з гэтымі літоўцамі, но эці нашыя ўсяго не панімаюць, еслі па-граматнаму. Да. Еслі па-граматнаму – ані дагадаюцца, чы як там, чы гэтыя, можа, ім перакажаць як гавораць. Но ані свой такі язык. Як во як нашы просты цяпер. Мы ж палякі, а чы мы па-польску гаворым? Па-сваім, во месны. А вот ужо за Вяльлей, як мы называем, так там як беларусы гэдак гавораць»* (Астравецкі р-н)¹⁵¹.

«*Гіргун, так эта... ен як падстава літоўцаў. Ен хоча літоўцам быць, но языка ні панімае харашо»* (Астравецкі р-н)¹⁵².

У дадзеным выпадку прадуктыўнай, на нашу думку, можа быць катэгорыя «іншы», якая займае прамежковы стан паміж паняццямі «свой» – «чужы». Яна як бы спалучае іх, выступаючы для акрэслення той групы людзей, якія яшчэ не настолькі блізкія, каб быць «сваімі», але ўжо не настолькі далекія, каб быць «чужымі» [7, с. 181]. (Параўн.: «*Ну тут яны [мясцовыя літоўцы] ўжо, знаеце, такія і на нас ўжо пахожыя такія яны. Культура, усе. А там у Вільнюсе, канешна...*» (Астравецкі р-н)¹⁵³; паказальна таксама ўжыванне ў размовах

¹⁴⁷ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Вальдэмара Пятровіча Федаровіча (1940 г.н.) у в. Нестанішкі Смаргонскага р-на.

¹⁴⁸ Зап. Унуковіч Ю. у 2009 г. ад Фелікса Іванавіча Францкевіча (1930 г.н.) у в. Кена Вільнюскага р-на.

¹⁴⁹ Зап. Унуковіч Ю. у 2006 г. ад Досі Спірыдовіча (Лукшык) (1944 г.н.) у м. Лаварышкі Вільнюскага р-на.

¹⁵⁰ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Вальдэмара Пятровіча Федаровіча (1940 г.н.) у в. Нестанішкі Смаргонскага р-на.

¹⁵¹ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Марыі Іванаўны Вайцюль (1927 г.н.) у в. Маркуны Астравецкага р-на.

¹⁵² Зап. Вайтквявічус В., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Станіслава Адамавіча Кіндара (1944 г.н.) у в. Быстрыца Астравецкага р-на.

¹⁵³ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Марыі Іванаўны Свілы (Рандановіч) (1935 г.н.) у в. Мужылы Астравецкага р-на.

Этнаграфія і фальклор

інфармантаў выразу «*нашыя літвіны*», гл. вышэй). Варта падкрэсліць, што пачуцце «іншасці» фігуруе і ў інтравобразе саміх беларускіх літоўцаў: «*Гуды – гэта беларусы, яны счытаюцца палякі і пішуцца палякі, але як мы па-просту, па-літоўску гаворым няшчыра, па-жмудзку як во Вільнюс там, ці за Вільнюсам, так яны няшчырыя палякі, яны ніхто ня ўмеюць па-польску гаварыць*» (Воранаўскі р-н)¹⁵⁴.

На гэтым фоне вобраз мясцовых, «сваіх» літоўцаў, якія гістарычна пражывалі па-суседству з беларусамі памежнага рэгіона (параўн. «*Літоўцы былі яны здаўна. Гэтыя гіргуны ў нас здаўна былі. Гярвяцкія гіргуны то былі яны даўно, як я стала помніць*» (Астравецкі р-н)¹⁵⁵) і з'яўляліся часткай іх рэальнай жыццёвай прасторы, вылучаецца вобраз «какаянных», «заядлых», «чыстакроўных» літоўцаў – выхадцаў з розных этнаграфічных рэгіонаў Літвы, актыўнае знаёмства з якімі адбылося пераважна ў другой палове ХХ ст. у выніку ўзросшай мабільнасці насельніцтва памежнага рэгіона. Своеасаблівай кропкай адліку фарміравання гэтага вобразу можна лічыць гістарычныя падзеі 1939 – 1940 гг., калі частка Віленскага краю паводле дамовы паміж Літоўскай Рэспублікай і Савецкім Саюзам увайшла ў склад літоўскай дзяржавы. Як вядома, пры ўсталяванні дзяржаўнай мяжы паміж Літвой і Беларуссю ў разлік браліся выключна палітычныя інтарэсы кіраўніцтва СССР, этнічныя ж межы, якія склаліся тут натуральным чынам, улічаны не былі. Узнікшая новая дзяржаўна-палітычная мяжа, якая рэальным чынам падзяліла жыццёвую прастору мясцовага насельніцтва на «гэты» і «той» бакі і непасрэдна ўздзейнічала на яго далейшы лес, не магла не паўплываць і на вобраз суседняга народа. Гэтая, па-сутнасці траўматычная для свядомасці мясцовага славянамоўнага насельніцтва падзея не магла застацца без адпаведнай ацэнкі і інтэпрэтацыі: «*Літвін бег, бег, бег, бег і столп паласаты паставіў, каб болей сабе граніцы. Паваліўся і чуць не памер. А беларус вышаў, самагоначку гоніць, падняў, паглядзеў і ўсе. Беларусы – добрыя людзі, літвіны – благія. Яны – захватчыкі, каб ім пабольшэ, пабольшэ. І злыя, благія. ... Каб зямлі большай хапіць, столп паласаты на плячах [нес], каб болей. Бег, бег, бег, бег – чым болей загнаць кол, загнаў калок, паваліўся і памер на мейсцы пры калку*» (Астравецкі р-н)¹⁵⁶.

Не менш негатыўны характар маюць ацэнкі розных эпизодаў кароткай, але першай, таму даволі эмацыйнай камунікацыі з прадстаўнікамі новай літоўскай адміністрацыяй у 1939 – 40 гг., што нярэдка фігуруюць ва ўспамінах старэйшых жыхароў памежнага рэгіона (у дадзеным выпадку «чужынскаць» літоўцаў узмацнялася яшчэ і надзеленасцю іх уладнымі функцыямі):

«*Тут была літоўская [адміністрацыя], дажа, еслі во як ідзеш па ўліцы ў Шумску, напрымер, «лабас» не скажаш, так яшчэ завязуць там, «пастарунак» называўся. ... Эта ў гадзе можа было ў саракавых, ну да сорок першага году. Да вайны яшчэ было гэта. Я яшчэ, помню, маленькая была. Як паехалі ў касцёл у Шумску і едзім, там пастарунак. Бо еслі тока ўмееш хоць адно слова па-літоўску. А очарадзі былі, стаялі там, нада там нейкія дзеньгі плацілі, нейкія пайкі давалі людзям. Ну, і ты стаіш, можаеш стаяць трое сутак, а скажы адно слова па-літоўску – зразу пускаяць без очарадзі. І Літва была такая акаянная Літва, страшна людзей білі. Божа, Божа! А патам после вайны ўжо пашла Расія, паішлі камуністы, паішлі піянеры...» (Вільнюскі р-н)¹⁵⁷.*

«*А на Літве! На Літве аж, я знаю, раньша ж і Вільнюс быў польскі город. А літовцы ані как-то запалзілі в саракавым гаду. Зделалі граніцу, Бог іх знае пачаму. Я жыла там, гдзе я жыла, дома, на самай граніцы – во, з горкі скоціся і з гэтай рэчкі ваду бралі. І так нам было цяжэло. А ані ідуць там асмаіравают. Курьця інагда пры-ы-ыг і праляцела праз эту рачушку. А рачушка што там? Во, такая во, як во за Вяілею ту есць – па калена. Ну і што? Каровы пасем, а карова – што ей, будзіць стаяць окол рэчкі? Мы стаім на гарэ, а ана вазьмет і праіла за рэчку. А мы баімся прайці, бо ані там шырают эці пагранічнікі. Ані былі праціўныя літовцы. Ой, подлыі народ! ... Цяжэло нам была. Патам смотрым тока эці кабылы такія – у іх жажа герб. Слупы такія, сталбы былі памаляваны, накрашаны. Такія – красны, чырвоны пояс ілі как. Так смотрым ужэ снялі эці кабылы! Божа, как нам весело было! Але Літва так і асталася ў нас Літва. Хоць не было. Патам рускія заішлі, все-раўно ў нас – Літовская Рэспубліка называлася. Вот» (Астравецкі р-н)¹⁵⁸.*

Гэты першы, у асноўным негатыўны вопыт камунікацыі жыхароў памежжа з «прышлымі» літоўцамі меў свой працяг і ў часы ваеннага ліхалецця 1941 – 45 гг., калі літоўцы нярэдка выступалі памагатымі мясцовай нямецкай акупацыйнай улады:

«*Раньша-то, браце, у Эйшышках павез дровы за немцамі. Гэта вайна была. А яны [літвякі] тэж памагалі немцам. Не ўмееш па-літоўску, то, браце, эй... Не дастанеш, мусіш наймаць, там цукру ці хле-*

¹⁵⁴ Зап. Унуковіч Ю. у 2006 г. ад Тафілі Казіміраўны Шымялевіч (Комінч) (1935 г.н.) у в. Пеляса Воранаўскага р-на.

¹⁵⁵ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Марыі Іванаўны Вайцюль (1927 г.н.) у в. Маркуны Астравецкага р-на.

¹⁵⁶ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Соф'і Сімановіч (Казлоўскай) (1941 г.н.) у в. Малыя Свіранкі Астравецкага р-на.

¹⁵⁷ Зап. Унуковіч Ю. у 2009 г. ад Генуэфы Юльянаўны Валковіч (Родзь) (1936 г.н.) у в. Віндзюны Вільнюскага р-на.

¹⁵⁸ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Галіны Зюзанны Казіміраўны Матусевіч (Гульбіновіч) (1932 г.н.) у в. Даўнорышкі Астравецкага р-на.

Этнаграфія і фальклор

ба... А поляк, рускі – які бы не прышоў, і так, і так гаварыць, знайшліся б. Тэраз тут па-польску гавораць, ужо літвякоў няма, ужо Эўропа завладзеўшы» (Шальчынінкайскі р-н)¹⁵⁹.

«Яны ж тут ехалі праз веску [літоўцы]. Вот гэтыя чырвоныя колышкі. Літоўская сinya-цёмная эта форма. Ну, а потым тут былі два іх – Юлюш такі, астаўшыся, і Казіс. Адзін – велькі, другі – малы. І хадзілі па хатах. Прышлі да хаты, а дзеці, як калісьці, тэраз ужо крэсла, там у хаце калісьці лавы былі, стол. Ну, і хлапцы хадзілі наўкола іх. А куры ў хаце былі. Раньшы ж куры былі зімой. Ну, гэта будзе, дастае гэты карабін, будзе страляць. Мама гавора, а яны ж – па-літоўску, нашага языка не панімалі. Мама гавора: «Дык што? Дзеці пастраліеш?» Гавора, што будзе куры страляць...» (Шальчынінкайскі р-н)¹⁶⁰.

«Ну, літоўцы былі толькі ў паліцыі. Паліцыянты былі літоўцы пры немцах» (Шальчынінкайскі р-н)¹⁶¹.

«...так літоўцы пайшлі ж туды памагаць немцам. Тут аж былі аддалі аж на Катлоўку. Не па Катлоўку, а аж у Свір. Аддалі. Аж Свір быў літоўскі. Аж Вішнева. А Вішнева там ужо зрабілі Беларусь» (Астравецкі р-н)¹⁶².

Безумоўна, у гэтым выпадку літоўцы ўспрымаліся не проста як «чужыя», але яшчэ і як элемент варожай сістэмы, якая стварала пагрозу для існавання мясцовага сялянскага соцыума і адпаведна ўзмацняла негатыўныя адносіны да іх.

Такім чынам, з'яўленне ў «сваім» камунікацыйным асяроддзі прышлага «чужынца» («Літвякі ў сябе жылі. А потым тэж да Вільні прыйшлі») (Шальчынінкайскі р-н)¹⁶³, ад узаемаадносінаў з якім наўпрост пачынаў залежаць жыццёвы лад мясцовага селяніна, што апынуўся па той «бок» мяжы, непазбежна вяло да яго пастаяннай ацэнкі і інтэрпрэтацыі з улікам канкрэтных жыццёвых сітуацый. Гэты аспект узаемадачынэнняў славянамоўнага і літоўскага насельніцтва паўднева-ўсходняй Літвы патрабуе, на нашу думку, асобнага грунтоўнага даследавання.

У савецкія гады вобраз літоўцаў у народнай свядомасці беларусаў памежнага рэгіёна набые свае новае адценне і характарыстыкі. Сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні, якія ажыццяўляліся ў саюзных рэспубліках у 50 – 80-я гг. XX ст., вялі да развіцця інтэнсіўных міграцыйных і ўрбанізацыйных працэсаў. Цэнтрам актыўнай міграцыі насельніцтва памежнага рэгіёна ў гэты час стаў горад Вільнюс («А там усе змяшана, там палавіна беларусаў у Літве. Усе ж ехалі, у Мінск далей, а што тут да Вільні? Шэйсят кіламетраў. Вот усе і лезлі ў Вільню. Свабода была, куды хочаш. Цяперака, дык візы трэба. А тут ж едзь куды хочаш, на край света») (Смаргонскі р-н)¹⁶⁴; «Там палавіна з нашай вескі толькі там. Мусі, чалавек пятнаццаць, а можа і болей у Вільнюсе. Во ў іх во тры, дачка і два сыны, у Літве. Вун там тожа ў Літве. А, Божа! Вун і з тэй у Літве... – А чаму яны ехалі ў Літву? – Работы там было многа, ехалі тады як саюз быў адзінакавы. Тутака. Там зарабатывалі. Сталіца ўсе такі, блізка. Ну і ехалі на заробокі») (Астравецкі р-н)¹⁶⁵ і інш.). У гэты перыяд узрасла колькасць як кароткатэрміновых (наведванне родзічаў, набыцце неабходных тавараў, экскурсіі, адпачынак і інш.), так і доўгатэрміновых (сезонная праца, вучоба, служба ў войску і інш.) паездак беларусаў у Літву. Вядома, што апазіцыя «свой»-«чужы» асабліва ўзмацняецца калі чалавек пакідае межы «сваей» прасторы і сутыкаецца з нечым новым, незвычайным, незнамым. Вяртаючыся з такіх падарожжаў, чалавек, як правіла, прывозіў павярхоўныя ўражання, у якіх адлюстроўваліся яскравыя моманты «іншасці» наведаных мясцін, іх насельнікаў. Гэтыя ацэнкі часта катэгарычныя, глыбока абумоўленыя аксіялагічнай шкалою, уласцівай «свайму» лакальнаму свету [7, с. 195].

Менавіта ў гэты час у вобразе літоўцаў з'яўляецца матыў няправільна паказанай дарогі альбо адмовы ўвогуле яе паказаць, які ў вачах лакальнага чалавека з'яўляецца яскравым сведчаннем «іншасці», «іншых» альбо нават «чужых людзей» [7, с. 201]. «[Спытаеш] дарогу ў Вільнюсе: «Скажыце, пажалуйста, как выйці на Зарэччу?» Как і ні чуць! І пашла! Вот какіе вы, літоўцы...» (Астравецкі р-н)¹⁶⁶; «Што мы з імі [літоўцамі] нагаворым? Ім папытайся па-беларусоў, так яны змахлююць і не пакажуць у той бок, дзе магазін. У другі бок саўсем пакажуць. Мы ім не верым. Яны не любілі, што мы ездзілі да іх па муку,

¹⁵⁹ Зап. Багачунас С., Вайткявічэне Д., Унуковіч Ю. у 2008 г. ад Юзафа Вайцяховіча (1924 г.н. у в. Бутрыманцы) у в. Жлоўкты Шальчынінкайскага р-на.

¹⁶⁰ Зап. Мяшкова Н., Саладоўнік Н. у 2008 г. ад Яніны М. (1927 г.н.) у в. Паўлова (Мяркіс) Шальчынінкайскага р-на.

¹⁶¹ Зап. Унуковіч Ю. у 2008 г. ад Баляслава Андрэвіча Шавэйкі (1925 г.н. у в. Кяйпуны) у м. Тургелі Шальчынінкайскага р-на.

¹⁶² Зап. Вайткявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Станіслава Матвеевіча Пазлевіча (1922 г.н.) у в. Маркуны Астравецкага р-на.

¹⁶³ Зап. Багачунас С., Вайткявічэне Д., Унуковіч Ю. у 2008 г. ад Юзафа Вайцяховіча (1924 г.н. у в. Бутрыманцы) у в. Жлоўкты Шальчынінкайскага р-на.

¹⁶⁴ Зап. Вайткявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Івана Іванавіча Сідарэвіча (1940 г.н.) у в. Буякі Смаргонскага р-на.

¹⁶⁵ Зап. Вайткявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Соф'і Сімановіч (Казлоўскай) (1941 г.н.) у в. Малыя Свіранкі Астравецкага р-на.

¹⁶⁶ Зап. Вайткявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Марыі Іванаўны Свілы (Рандановіч) (1935 г.н.) у в. Мужылы Астравецкага р-на.

Этнаграфія і фальклор

на хлеб, на ўсе» (Астравецкі р-н)¹⁶⁷; «Я вот часта ездзіла ў Вільнюс за камунісічэскія врэмена, па муку ездзілі. І вот, знаеце, мала каго там устрэціш, калі каторы адкрыта скажа: дзе магазін, дзе муку можна купіць. Нагергечуць, і зойдзеш у такі камыш, што ледзь выйдзеш. А ў нас гэтага няма. У нас спрасіў на беларускім мове – як не знае, то не знае, а як знае, так і скажа» (Ашмянскі р-н) [8, с. 512 – 513].

Як правіла, камунікацыя з «чужым» абмежаваная да моманту крайняй неабходнасці [7, с. 188]. У аповядках старэйшых жыхароў памежнага рэгіона, якія ў савецкія гады нярэдка наведывалі Літву, такія моманты ў асноўным звязаны са знаходжаннем у гарадской прасторы або дарозе. Гэта няздзіўна, бо менавіта там прадстаўніку лакальнай сялянскай супольнасці згубіцца было прасцей за ўсе, а падзел свету на «сваіх» і «чужых», які кожны раз выбудоўваўся падчас такой камунікацыі, дазваляў яму аднавіць пачуццё арыентацыі ў прасторы. Паказальны ў гэтым плане наступны вопыт кантакту з этнічнымі літоўцамі, набыты жыхаром памежжа пад час падарожжа па Літве: «Па горам ехалі, паішлі вады да студні. Ну, да калодзеца вады набраць. І вядро забрала [літоўка], і не дала вады дажа. На Літве там. Ну, тады... «Э! – на мяне гавора, – Француз!» Называлі мяне. Францкевіч – так «французам» празывалі. «Ідзі ты! Ты ж там умееш па-літоўску». Я: «Гір-гір-гір». І вядро дала, і кружэку дала, і ўсе! «Саво жмогус», «саво жмогус!» [літ. *savo žmogus* «свой чалавек». – аўт.] ... Кружкі не давалі вады папіць. Народ такой, знаеш, акаянны!»¹⁶⁸. Як бачым, у дадзеным выпадку пасіўнага валодання лексікай «чужынца» было дастаткова, каб патрапіць пад катэгорыю «свой» іншаэтнічнага прадстаўніка і такім чынам атрымаць неабходную дапамогу ў «чужой» прасторы.

Аднак, моўны бар'ер, які ўзнікаў у час зносін беларусаў з этнічнымі літоўцамі (неадаптаванымі ў адрозненні ад сваіх супляменнікаў-літоўцаў памежнага рэгіона ў славянамоўнае асяроддзе), ствараў значныя перашкоды для іх эфектыўнай камунікацыі. Гэта вяло да далейшага развіцця негатыўнага вобраза «акаяннага», «заядлага» літоўца, які «наўмысна» не гаворыць на зразумелай мове:

«Заядлы літовец, ен надта сваю нацыю любіць, не па-польску не гаворыць, не па-руску, не па-якому» (Шальчынінкайскі р-н)¹⁶⁹.

«Я ішоў з работы. Ну ўзялі з хлопцам бутылку, ідзем ужо ў абшчэжыцыя, ну я гавару, пайду за хлебам, а ты ідзі ў абшчэжыцыя. Я прышоў за хлебам, за прылаўкам стаіць дзеўка-літоўка.

– Хлеба дай.

Глядзіць на мяне.

– Хлеба дай!

Глядзіць. На прылаўку ляжыць баханка, я за баханку і да дзвярэй. Яна:

– А кур? А кур?! [літ. *kur* «куды». – аўт.]

Куда! «А кур-куда?» – начала кудахтаць. Я варачуюся, кажу:

– Скока?

– Сяціноліка.

Сямнаццаць капеек. Я дастаю тры капейкі, лажу на прылавак. Тады крычыць:

– Мала даў. Сямнаццаць капеек.

– Нада было зразу казаць, – кажу.

Яна ўжо не панімае. Ах, ты зараза!» (Смаргонскі р-н)¹⁷⁰.

«Літоўцы то ненадта такія. Літоўцы надта такія заядлыя» (Вільнюскі р-н)¹⁷¹.

Асабліва паказальна гучыць аповяд пра «акаяннага» літоўца ў кантэксце гісторыі паказанай/непаказанай дарогі вуснамі беларускай жа літоўкі з Астравецкага раёна: «Ну, гэты каторы акаянны літовец, ен, значыцца, любя толькі Літву, а ўжо другіх, гэта, ужо не надта любя. Я калі паехала ў Коўна і так, ужо знаеш, даўно быўшы, думаю... Ну, гэта ўжо даўно... Гэта ўжо многа гадоў... Гэта гадоў ужо, можа, дваццаць якіх, а можа і болей. І думаю, даўно быўшы, ну хто яго знае? Можа, што памянлася, можа аўтобусы памянліся ці што. Паішла на астаноўку. Стаю і ўжо ж чакаю аўтобуса. Падышоў аўтобус і я ну так пытаю, што вот: «На такую, на такую ўліцу, ну на які аўтобус сядзець?». Пытаю – маўчыць. А я па-руску ці па-беларуску, я так вот спрасіла. Маўчыць, нічога не кажа. Ну, усе. Я далей маўчу, ужо ж чакаем аўтобуса. Тая сабе стаіць, я сабе стаю. Ну, думаю, а што ж я цяпер? Ну, як гэта? Яшчэ трэба як пытацца. Ну, думаю, значыцца, не панімае, еслі ўжо нічога не атвічае. Значыцца, яна – акаянная! Я вот па-беларуску спрасіла, яна мяне ўжо не любя. Яна мне ні слова не сказала, дажа нічыво абсалютна. Няхай бы сказала, ну там: «Аш нясупранту» [літ. *aš nesuprantu* «я не разумею». – аўт.] ці

¹⁶⁷ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Соф'і Сімановіч (Казлоўскай) (1941 г.н.) у в. Малыя Свіранкі Астравецкага р-на.

¹⁶⁸ Зап. Унуковіч Ю. у 2009 г. ад Фелікса Іванавіча Францкевіча (1930 г.н.) у в. Кена Вільнюскага р-на.

¹⁶⁹ Зап. Багачунас С., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Генуэфы Канстанцінаўны Антановіч (1935 г.н.) у в. Кракуны Шальчынінкайскага р-на.

¹⁷⁰ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Вальдэмара Пятровіча Федаровіча (1940 г.н.) у в. Нестанішкі Смаргонскага р-на.

¹⁷¹ Зап. Унуковіч Ю. у 2009 г. ад Ванды Іванаўны Баслык (1930 г.н.) у в. Паненская Касіна Вільнюскага р-на.

Этнаграфія і фальклор

што... А то нічаво! Патом я пастаяла-пастаяла – тут ужо і аўтобус. І я думаю: «Ну, буду спрашываць па-літоўску». Спрасіла я па-літоўску. Яна мне кажа, што і я на гэтую ўліцу еду! Я табе пакажу і дзе вылазіць. Па-літоўску як спрасіла. Усе! Даехалі. Яна мне паказала, дзе вылезці і пайшла»¹⁷².

Тым не менш, штодзённыя зносіны беларусаў і літоўцаў у межах асобных працоўных калектываў, навучальных устаноў, сем'яў спрыялі разбурэнню негатывных стэрэатыпаў адносна адзін аднаго. Добрае стаўленне да літоўцаў тлумачылася іх асабістымі якасцямі (працавітасцю, стараннасцю, гасціннасцю, адданасцю нацыянальным ідэалам і інш.), сяброўскімі кантактамі. «Я на рабоце рабіў на «пяцёрках» у Вільні, дваццаць пяць гадоў. Там і літоўцы, і яўрэі, і стараверы былі, якой тока нацыі! І з усімі ладзілі, і з усімі рабілі нармальна» (Вільнюскі р-н)¹⁷³; «Як мы сразу прыехалі, літоўцы нам былі як радныя браты і сестры. Добрыя людзі. Няма што гаварыць. А потым як стала нейкая бунтаўніна, разваліўся гэты Савецкі Саюз, дык тады і сталі адзін аднаго разбіраць. А так – самы дружны народ. Беларусь беларуса так дружна не аднасіўся як гэтыя літоўцы. Ну, я рабіла ў Вілейцы [Нова-Вільні. – аўт.], так, о, Божа, дружны народ які!» (Вільнюскі р-н)¹⁷⁴; «Як перш была граніца адкрыта, так я ў Вільнюс. Мала каторы дзень не былі ў Вільнюсе. Бывае, як скоро з работы прыздзеш, раз – з'ездзіў. – І як літоўцы? – Харошыя людзі. Нічога дрэннага. Мне нравяцца, очань харошыя людзі» (Смаргонскі р-н)¹⁷⁵; «– А літоўцы ці добры народ? – Ен мне кажыцца добры за тое, што ен стаіць за свае. Есць нейкае ў яго свае такое. А беларус ен неспасобен на гэта ваабшчэ. Яны во зрабілі. І так удалося» (Вілейскі р-н)¹⁷⁶.

У адрозненні ад сітуацыі этнічнага памежжа, калі прадстаўнік суседняга этнасу з'яўляецца неадменным чынным традыцыйнай карціны свету, у астатніх рэгіёнах Беларусі вобраз літоўцаў у народнай культуры складваўся толькі там, дзе мела месца прысутнасць апошніх як у рэальным (жыццёвым), так і ў фальклорным вымярэнні. Трэба адзначыць, што інфармацыя пра літоўцаў (Літву), якая транслюецца сучаснымі СМІ, з'яўляецца нерэlevantнай для традыцыйнай свядомасці, арыентаванай, перадусім, на прадметна-пачуццёвае ўспрыняццё рэчаіснасці, а не на афіцыйныя клішэ інфармацыйных агенстваў. Адсутнасць вопыту рэальнай камунікацыі з прадстаўнікамі літоўскага этнасу можа азначаць і нульморфнасць вобразу літоўцаў у канкрэтнай лакальнай культуры («Мы не жылі, мы не знаём як яны там, тыя літоўцы. Не зра ж гаворуць, што каб пазнаць чалавека нада з ім парабатаць ці пажыць. А мы не жылі, мы не знаём якія яны»¹⁷⁷). Падобная сітуацыя ўласцівая і для выпадку, калі мела месца адзінкавае і непрацяглае ўзаемадзеянне, што ў сваю чаргу не давала магчымасцяў для шырокіх абагульненняў адносна этнічнага характару: «Быў жа адзін тут літовец. Вот гэты каторы, ну гэта ўжо ва врэмя перастройкі па-моему, Косця такі са Светкай з гэтай Раінай жыў, быў яе жэніхом. Ну, а патом ен што та там наладзіўся і уехаў ен у сваю Літву. Ну хлопец быў нармальны, а хто іх там [знае]. А так я літоўцаў не знаю» (Докшыцкі р-н)¹⁷⁸; «Былі тут [літоўцы], жылі? – Вот і была адна, ужо пахаронена. ... – А літоўцы – яны добрыя ці дрэнныя? – А чаго гэта была... Геня! Яны ж нармальныя. – А чым яны атлічаюцца ад беларусаў літоўцы? – А я не знаю чым. Такі самы народ. Па-мойму. Такі самы народ. Есьлі не знаеш, дык і не пазнаеш, што яна літоўка» (Вілейскі р-н)¹⁷⁹.

Аднак, у тых выпадках, калі вобраз літоўцаў займае пэўнае месца ў карціне свету лакальнай супольнасці, яго вытокі, у залежнасці ад сітуацыі, могуць істотным чынам адрознівацца. Асобны блок нарацьваў пра «літву» рэпрэзентуе фальклорную візію гісторыі і ўяўляе сабой шэраг тапанімічных паданняў пра аднайменныя пагоркі, гарадзішчы і пахавальныя помнікі. Практычна ва ўсіх паданнях падобнага тыпу (найбольш распаўсюджаных на паўночным захадзе Беларусі), літоўцы фігуруюць як прышлыя воіны (часам, волаты), што ваявалі (загінулі) у даўнюю вайну. Так, адносна гары Літоўка, што на Верхнядзвіншчыне, было зафіксавана наступнае паданне: «Я чула, што старыя расказывалі, што калісь даўно, гавораць, былі прыйшоўшы літоўцы сюды, за тое назвалі Літоўкай гэту гару. Дык гавораць, што літоўцы тыя – бальшыя людзі очэнь былі, асілкі. Яны ж, як тут ваявалі, дык з гэтай гары кідаліся каменнымі малаткамі. А мы малыя яшчэ сьмяяліся, што малатком ваявалі. І тыя малаткі, а яны ж цяжкія, гэтыя даўнія людзі закідвалі аж на Заточынскую гару. А гара тая ў Дабраплесе, за ракой, за Свольнай»¹⁸⁰.

¹⁷² Зап. Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Гэлены Браніславаўны Мацко (Рэмис) (1938 г.н.) у в. Мацкі Астравецкага р-на.

¹⁷³ Зап. Унуковіч Ю. у 2009 г. ад Франца Мілевіча (1942 г.н.) у в. Гяйбулі Вільнюскага р-на.

¹⁷⁴ Зап. Унуковіч Ю. у 2006 г. ад Досі Спірыдовіч (Лукшык) (1944 г.н.) у м. Лаварышкі Вільнюскага р-на.

¹⁷⁵ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Марыі Ігнацьеўны Сідарэвіч (Вайцяховіч) (1940 г.н.) у в. Рымдзюны) у в. Рымшаненты Смаргонскага р-на.

¹⁷⁶ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Канстанціна Пятровіча Чараповіча (1921 г.н.) у в. Чапельшчына Вілейскага р-на.

¹⁷⁷ Архіў гісторыка-філалагічнага ф-та ПДУ (АГФФ): Зап. Магошка А. у 2010 г. ад Іваноўскай Ніны Уладзіміраўны (1934 г.н.) у в. Азарцы Докшыцкага р-на.

¹⁷⁸ АГФФ: Зап. Магошка А. у 2010 г. ад Чучман Ліліі Пятроўны (1936 г.н.) у в. Гняздзілава Докшыцкага р-на.

¹⁷⁹ Зап. Вайтквявічус В., Сакалавайтэ Л., Унуковіч Ю. у 2007 г. ад Івана Іванавіча Яўгеля (1925 г.н.) у в. Кастыкі Вілейскага р-на.

¹⁸⁰ АГФФ: Зап. Лобач У. у 2003 г. ад Чарнавок Валянціны Пятроўны (1916 г.н.) у в. Чарнавокі Верхнядзвінскага р-на.

Этнаграфія і фальклор

Падобны тапанімічны пласт і яго фальклорная інтэрпрэтацыя ўласцівыя і для паўночна-заходніх рэгіёнаў Расіі. Так, прафесар А.І. Папоў адзначае, «што датычыцца назваў, якія адносяцца да Літвы, то ў Азерным краі ёсць шмат паданняў, якія звязваюць гэтае імя з сопкамі, могільнікамі, а часам і гарадзішчамі. Найбольшая колькасць паданняў адносіцца да Пскоўскай вобласці, што цалкам зразумела з улікам яе геаграфічнага становішча і шэрагу вынікаючых адсюль прычын» [9, с. 110].

Так, напрыклад, «у Дольскай воласці Невельскага павета каля возера Дамыса паблізу вёскі Калесава ёсць гара, якая называецца Серай, бо на ёй шэры пясок. Кажуць, што гара гэта нібыта насыпана ў час нашэсця Літвы літоўскім войскам і нібыта ў сярэдзіне ёсць склеп, у якім захаваны вайсковая зброя і грошы» [10, с. 249].

Вобраз ваяўнічых літоўцаў, ландшафтна апрадмечаны археалагічнымі помнікамі і фальклорнымі вытлумачэннямі паходжання апошніх, мае пад сабой рэальны гістарычны грунт. У прыватнасці размова ідзе пра шматлікія набегі літоўскіх дружын на Полацкія і Пскоўскія землі ў XII – XIII стст. [11, с. 27 – 28]. Пры гэтым адзначым, што эпічны вобраз літоўцаў можа абсалютна не карэлявацца з уяўленнямі пра літоўцаў у сінхронным зрэзе. Дакладней, цэльныя ўяўленні пра літоўцаў, як этнічных суседзяў беларусаў на сучасным этапе, могуць адсутнічаць цалкам ці мець тэзісны, неразгорнуты характар.

Прынцыпова іншае азначнае гучанне мілітарны вобраз літоўцаў набывае ў кантэксце гісторыі Другой сусветнай вайны ў яе лакальным вымярэнні. Размова ідзе пра сітуацыю, калі адзінае па-сутнасці знаёмства вясцоўцаў з літоўцамі адбывалася ў экстрэмальных ваенных умовах, дзе літоўскія і латышскія калабаранты фігуруюць у якасці жорсткіх і бязлітасных акупантаў. «*І літоўцы, і латышы. Яны ад немцаў былі. Ну, бывала, вот мы з сястрой выйдзем з хаты, хата ж на хутары, ідем у кусты на брусніцы, а бацька: «Сядзіце ў хаце, ня швэндайце!» Насілавалі баб, маладых дзевак літоўцы гэтыя, латышы. Немцы так не рабілі, толькі калі адступалі. Былі, у часцях у іхных і літоўцаў было многа, яны дужа былі зверскія. Яны ў нас дзярэўні палілі, людзей жыўем палілі. Сабяруць людзей згоняць у хлех нейкі, сабяруць і падпаліць»¹⁸¹. Пры гэтым падкрэслім, што падобныя характарыстыкі літоўцаў не з'яўляюцца агульна распаўсюджанымі і ёсць актуальнымі толькі для рэгіёнаў, дзе пакінулі пра сябе нядобраю славу карныя падраздзяленні літоўскай (латышскай) паліцыі. Больш таго, дакладная ідэнтыфікацыя «чужынцаў», як гэта ёсць у прыведзенай цытаце, можа адсутнічаць, а этнонімы «літовец» і «латыш» фігуруюць для рэспандэнта як сінанімічныя.*

Сутнасна адрознае напаўненне і значна большую ступень дэталізацыі мае вобраз літоўцаў, які сфарміраваўся не на злome жыццяладу, у сітуацыі вайны (апошняй, якая рэальна адбілася ў памяці старэйшага пакалення, ці гістарычна аддаленай, адлюстраванай на фальклорным узроўні калектыўнай памяці), але ва ўмовах мірнага супражывання беларусаў і літоўцаў-перасяленцаў. Даволі масавае перасяленне літоўцаў у Беларусь, галоўным чынам ва ўсходнія яе раёны, адбылося ў канцы XIX ст. Асноўнай прычынай з'явілася праблема малазямелля ў Віленскай і Ковенскай губернях, а таксама магчымасць прыдбаць зямельныя надзелы на Беларусі па значна ніжэйшых коштах [12, с. 56]. Паводле матэрыялаў Першага ўсеагульнага перапісу Расійскай імперыі 1897 г., найбольш літоўцаў пражывала ў Магілёўскай губерні – у Аршанскім (1450 чал.), Сенненскім (797 чал.), Чавускім (459 чал.), Чэрыкаўскім (276 чал.) і Магілёўскім (252 чал.) паветах, у Віцебскай губерні – у Полацкім (308 чал.), Віцебскім (284 чал.) і Лепельскім (258 чал.) паветах, у Мінскай губерні – у Барысаўскім павеце (423 чал.) [12, с. 58].

Такім чынам, з канца XIX ст. у пазначаных вышэй рэгіёнах літоўцы-перасяленцы становяцца для беларускіх сялян часткаю *рэальнай прасторы*, «якую сяляне могуць убачыць, засведчыць і штодзённа з ёй судатыкнуцца» [13, с. 131]. Пры гэтым з'яўленне чужынцаў у межах «свайго» свету, жыццёвай прасторы беларускіх сялян, прыводзіць і да зменаў семантычнай канфігурацыі традыцыйнага культурнага ландшафту. Дамы, паселішчы, угоддзі перасяленцаў, урочышчы, звязаныя з іх жыццядзейнасцю, а таксама сама іншаэтнічная група, яе мова і культура ствараюць новую рэальнасць прыродна-культурнай прасторы, якія тэрытарыяльна ўваходзяць у жыццёвы абшар мясцовага насельніцтва, але яму не належаць, з'яўляючыся «чужой» як па сваім паходжанні, так і паводле прыналежнасці.

Адным з прыярытэтных для тутэйшых земляробаў з'яўляўся менавіта **сацыяльна-гаспадарчы вобраз літоўцаў**, які ўключаў у сябе шырокае кола уяўленняў не столькі аб сацыяльнай прыналежнасці «чужынцаў», колькі аб спосабах арганізацыі, прыемах і эфектыўнасці гаспадарання на зямлі. Менавіта функцыянальныя адносіны іншаэтнічных груп да зямлі – «маці-карміліцы» – шмат у чым прадвызначала базавы характар уяўленняў пра іх у беларусаў, якія яшчэ ў канцы XIX ст. у большасці сваёй з'яўляліся сялянамі.

У адзнаках літоўскіх перасяленцаў паўсюдна і аднолькава ўстойліва пераважаюць такія якасці, як працавітасць, практычнасць, схільнасць да сельскагаспадарчых інавацый. «*Гэта так называўся Літоўскі Завулак. У дваццатым гаду яны, калі прыехалі, купілі тут зямлю. Ну вот сколькі іх было: Шумельніс, Антанавічус, Губілус. І яшчэ чацверты... За грошы купілі тут зямлю. Было, а зарас толькі два чалавекі. Яны добрыя былі хазяева. О, што ты! У іх во тут, каля кладбішча, так, каб сена ўзяць, зробілі плаціну, а тады ужо пад сенакос гаду спускаюць і тады косяць. Разумныя такія былі» (Глыбоцкі р-н)¹⁸²; «*Адно**

¹⁸¹ АГФФ: Зап. Філіпенка У. у 2009 г. ад Васілевіч Галіны Іосіфаўны (1927 г.н.) у в. Несцераўшчына Докшыцкага р-на.

¹⁸² АГФФ: Зап. Аўсейчык У. у 2010 г. ад Скарбатуна Антона Лявоначыча (1927 г.н.) у в. Рускі Завулак Глыбоцкага р-на.

Этнаграфія і фальклор

то што знаеце, што ў нас было, яны былі такія, як вам сказаць... Ну... Умелі! У іх дажа... самі вот... сельхоз этыя інвентары самі гатовілі. І ўсе. Дажа вот мы, палякі этыя – эта гультаі былі! – А літоўцы яны вот? – А барані Бог! Такія рабацягі, такія рабацягі былі» (Полацкі р-н)¹⁸³.

У сваю чаргу, заможнасць літоўскіх гаспадароў магла павялічваць сацыяльную дыстанцыю з тымі мясцовымі сялянамі, што ў маемасным плане саступалі перасяленцам. Падобнае адмежаванне ўспрымалася карэннымі жыхарамі, як праява ганарлівасці перасяленцаў. «Яны такія самалюбівыя. Ну яны такія гордыя. Чалавека прыняць ці ўгасціць – гэта значыць, што ты ніжа іх. Ну гордыя. Яны, напрыклад, зналі, які ты быў, а яны былі многазямельныя. А в то ўрэмя зямля была... у тое врэмя, хто зямельны, можат чалавек качэствам і не варты, а раз ты зямельны значыць... Многа зямлі было ў іх»¹⁸⁴.

У рэгіёнах, дзе пераважала праваслаўнае насельніцтва, канфесійная прыналежнасць літоўцаў выступала адначасова і як этнаідэнтыфікацыйны маркер: «Ну там адны такія лецвякі былі, звалі іх лецвякі, а што гэта такая за парафія, лецвякі, я не знаю. Абыкнавенныя людзі былі, толькі яны па-польску ў касцёл хадзілі, а мы ў цэркаў»¹⁸⁵. Канфесійнае і этнакультурнае адрозненне літоўцаў пачаткова ўтварала бар'ер і для межэтнічных шлюбаў, што было характэрна для першых пакаленняў перасяленцаў. Аднак, з цягам часу гэтыя фактары перасталі адыгрываць функцыю адмежавання літоўскай этнічнай групы ад мясцовага насельніцтва. «–А вот скажыце, літоўцы, ці жаніліся яны між сабой, ці і з палякамі тожа, і з беларусамі? – Вы знаеце што, раньшы, прымерна і палякі, і літоўцы, гэта папробуй толькі праваслаўны бы ўзяць паляка. Бацькі сразу – развод! – А літоўцы з палякамі ці жаніліся? – Барані Бог! – Толькі паміж сабой? – Толькі между сабой! – Так усяго ж пяць сямей было? Пяць фамілій? – Ну так яны, ужо ж дзеці тады сталі. А во ўжо тады пасылі, тады паявіліся там і польскія, і дажа і яўрэі. Дажа адзін у нас літовец, дык дажа на яўрэіцы жаніўся» (Полацкі р-н)¹⁸⁶; «– А не было вот такога, што яны [літоўцы] з меснымі ці жаніліся, ці бралі жонак, ці можа замуж выхадзілі? – Палячык ці гэтых бралі? Бралі, хоць бацькі і не хацелі, што не адный веры, но але ж як палюбяць адзін аднаго, на бацькоў не глядзелі. А вот ужо крэсціць, рабенка, ужо еслі бацька польскі, то ўжо будут толькі дзеці польскія, па яго, па бацьку» (Глыбоцкі р-н)¹⁸⁷; «–Я ж вам гавару: маеі мамы брат, што жаніўся на літоўскай, на літвячке. – І як іх звалі? – Дзэіс. Яе фамілія – Дзэіс. А маеі мамы брата – Сіліванаў. Во што мае два дваюрадныя браты набралі родныя сяцёр. Адна звалася Юля, а другая Тэфіля. – А гаварылі яны на яком? – А гаварылі яны так, як і мы, па-беларуску» (Ушацкі р-н)¹⁸⁸.

Як і латышскія перасяленцы, літоўскія сяляне не мелі праблем з моўнай адаптацыяй у асяродку беларускіх сялян і цудоўна авалодвалі мясцовай гаворкай. Выключная адданасць роднай літоўскай мове была ўласцівая толькі для старэйшых пакаленняў перасяленцаў: «Ну яны, знаеце што, гэта яны ўжо старыкі – яны ўсе врэмя на сваём языке, а пасыла, калі паявіліся этыя школы, патам ужо свой язык – беларускі» (Полацкі р-н)¹⁸⁹. Аднак, калі латышская мова нярэдка ўспрымалася беларускімі вяскоўцамі як падкрэслена «чужая», таемная і практычна не з'яўлялася аб'ектам пераймання [14, с. 55], то беларуска-літоўскае моўнае ўзаемадзеянне можна ахарактарызаваць як сітуацыю ўзаемнага ўзбагачэння, што было і вынікам, і гарантам прыязных, сяброўскіх адносінаў. «Ай, у нас усякіх было! Былі літвіны, і я умею па-літоўску гаварыць. Была цэлая дзярэўня гэтых літвінаў, усі літоўцы. Літоўка была ў мяне падрука, дык я гэтак па-літоўску умею гаварыць тожа. Хлеб гэта – «долгус», «валгаць» – везці, «пенус» – малако, «карвіс» – карова, «аркліс» – конь, «кумяла» – кабыла, «бяр'юкіс» – малец, «маргейта» – дзяўчына, «гыржу» – красівая. Мы пайдзем на вечарынку, а каторыя ж ня ўмеюць гаварыць гэтак па-літоўску, мы кажам «гыржу маргейта», гэта «красівая дзеўка» мы кажам, а ніхто ж ні знаіць, што мы гэтак кажым» (Мерскі р-н)¹⁹⁰; «Ну і вот тады сабяромся мы ўжо такой ня то што... алі мы ўжэ – любавітства. Ну вот – как то называецца, как то называецца? Вот, прымерна, вот: «Ва шыту бярноку». «Ва шытас бярнокас лабэй гражус!» Эта ўжэ: «Вот этак парэнь очань харошы!». «А, ва шыту мярготас...» [усе смяюцца]. – Так і Вы многа слоў па-літоўску знаеце? – Ну, пражывалі, ну так жаж... – Так вот паміж сабой як разгаварывалі – літоўцы, беларусы, палякі? На якім языке? – Не. Адзін язык – беларускі» (Полацкі р-н)¹⁹¹.

¹⁸³ Зап. Вайтквявічус В., Вайтквявічэне Д., Унуковіч Ю. у 2006 г. ад Бардашэвіч Казіміры Міхайлаўны (1921 г.н.) у в. Усомля Полацкага р-на.

¹⁸⁴ АГФФ: Зап. Аўсейчык У., Круткін А., Пятроў І. у 2010 г. ад Радзюша Васілія Філіпавіча (1928 г.н.) і Радзюш Марыі Емельянаўны (1938 г.н.) в. Рускі Завулак Глыбоцкага р-на.

¹⁸⁵ АГФФ: Зап. Аўсейчык У. у 2010 г. ад Анашкевіч Любові Мікалаеўны (1935 г.н.) у в. Шо Глыбоцкага р-на.

¹⁸⁶ Зап. Вайтквявічус В., Вайтквявічэне Д., Унуковіч Ю. у 2006 г. ад Бардашэвіч Казіміры Міхайлаўны (1921 г.н.) у в. Усомля Полацкага р-на.

¹⁸⁷ АГФФ: Зап. Аўсейчык У. у 2010 г. ад Анашкевіч Любові Мікалаеўны (1935 г.н.) у в. Шо Глыбоцкага р-на.

¹⁸⁸ АГФФ: Зап. Аўсейчык У., Круткін А. і Селях А. ад Мацюшонак Юліі Мікалаеўны (1924 г.н.) у в. Зерчаныцы Ушацкага р-на.

¹⁸⁹ Зап. Вайтквявічус В., Вайтквявічэне Д., Унуковіч Ю. у 2006 г. ад Бардашэвіч Казіміры Міхайлаўны (1921 г.н.) у в. Усомля Полацкага р-на.

¹⁹⁰ АГФФ: Зап. Круткін А. у 2010 г. ад Карбоўскай (Шумуковіч) Любові Еўстаф'еўны (1922 г.н.) у в. Баркоўшчына Мёрскага р-на) у в. Янкава Полацкага р-на.

¹⁹¹ Зап. Вайтквявічус В., Вайтквявічэне Д., Унуковіч Ю. у 2006 г. ад Бардашэвіч Казіміры Міхайлаўны (1921 г.н.) у в. Усомля Полацкага р-на.

Этнаграфія і фальклор

Моўнае ўзаемадзеянне закранула нават знахарскія веды, прынцыпова не прызначаныя для шырока кола людзей. У прыватнасці, на Полаччыне й дагэтуль бытуюць замовы, літоўскія паводле свайго паходжання, але адаптаваныя ў моўным плане для тутэйшых карыстальнікаў: «Перкунова страла, адшыбі проч злых духаў ад маеі скацінкі»; «Перкуна-Перкунса, бегі чырэй, бегі вперод, беры весь нэдуг. Перунсо, сваімі дзевяццю сынавямі, буду (будзе?) гнаць цябе, ісчэзні. Амін!» [15, с. 93, 112].

Разам з тым, нягледзячы на збольшага пазітыўныя характарыстыкі, вобраз літоўцаў, як «сваіх чужых» мог мець і спецыфічнае негатыўнае прачытанне, суднесена з міфалагічнай небяспекай усіх «чужынцаў» у традыцыйнай карціне свету. Інакшасць літоўцаў, на думку мясцовых жыхароў, магла выяўляцца не толькі ў побытавых адрозненнях (традыцыйная кухня, адзенне), але і ў тым, што «чужынцы» выступаюць як носьбіты (прычына) хваробы: «*Па другому ядуць, што ты, адзежа другая. Яны мыліся, і я пасля іх пайшоў у баню. Так як пайшлі часацца ў мяне і па цэле [прышчы]. Гэта ад літоўцаў, канешне ад іх. Але яны нічога [да нас], і мы да іх нічога, у нас хутар атдзельны ніякіх гэтых свар з імі не мелі*» (Глыбоцкі р-н)¹⁹².

Аднак, калі падобныя выпадкі ў адносінах з літоўцамі-суседзямі былі адносна рэдкімі і не здольнымі колькі-небудзь істотна паўплываць на пераважна станоўчы іх вобраз, то ў дачыненні да наезных літоўцаў, якія з'яўляліся ў межах «свайго» свету ў сакральна вылучаны прамежак часу (свята, фэст) маглі выкарыстоўвацца скрайне негатыўныя характарыстыкі. «Яно і было, мусіць, фтарога пастаянна [фэст у Будславе]. І, казалі [бабуля расказчыцы], гэдак з'іжжаліся ліцьвякі – яна ўсе казалі – і дужа кралі рабят. Ну, літоўцы. Ну, дык казалі, гэткая благія гэтыя літоўцы былі, гэдак кралі рабят, на гэтым жа ж, як з'іжжаліся. Казалі, дужа вялікія сьезды былі, прыіжжалі.., прадавалі там, і кнішкі, ну, словам, усякае касьцельнае, і пячэнне там прадавалі, як панаіжжаюць, і, кажыць, кралі рабят. Што яны з рабятмі рабілі? Рабілі на калек. Выпалівалі вочы, сьляпыя. А тады вазілі па гэтых кірмашах, панімаіш? Кажыць, як выйдзіш с касьцела, тык многа-многа рабят сядзіць, той там абы-які рабенак – гэдак дарылі іх, гэдак надарывалі гэтых рабят людзі, каторыя на сьезды прьязжалі. Вот, кажыць, укралі яны дзевачку. Гэта ужо йіна, казалі, відзіла, як білі йіх. А як папрыіжжаюць жа ш на кірмаш – тока ш на конях, панастаўляюць коней і гэтыя аглоблі, аглоблі. І вот, кажыць, дарыла баба дзевачку і кажыць: «А што табе?». А йіна кажыць: «Мяне ўкралі і вочкі мне выпалілі, і ат мамы ат маеі і атвязлі, і возюць мяне па кірмашах». Дык казалі баба, як сабраліся мушчыны, як пахвталі гэтыя аглоблі – сколька іх там было, аднаго, кажыць, на смерць забілі. А гэдак паламалі, усе ім пабілі, гэтым ліцьвікам. Бо толька ліцьвякі гэдак прыіжжалі у Будслаў і гэдак во рабят кралі...» [16, с. 93, 112].

Такім чынам, аналіз этнаграфічных і фальклорных матэрыялаў паказвае, што вобраз літоўцаў у беларускай народнай культуры можа істотным чынам вар'іравацца ў залежнасці ад канкрэтнай сітуацыі рэпрэзентацыі гэтай катэгорыі «чужынцаў» у межах лакальнага культурнага ландшафту. З аднаго боку, размова можа ісці пра ваяўнічую «літву» легендарных часоў, прысутнасць якой у міфалагічнай карціне свету доказна апрадмечана археалагічнымі помнікамі. З другога боку, найбольш разгорнуты і пераважна пазітыўны вобраз літоўцаў сфармаваўся ў выніку шчыльнага суседства і ўзаемадзеяння ў межах «свайго», вясковага свету, калі найбольш характэрнымі рысамі літоўскіх перасяленцаў лічацца працавітасць, гаспадарлівасць, камунікабельнасць і культурная адкрытасць, што, у сваю чаргу, не адменяе патэнцыйнай пагрозы з іх боку, якая мае хутчэй міфалагічны, а не рэальны характар.

ЛІТАРАТУРА

1. Белова, О.В. Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции / О.В. Белова. – М.: «Индрик», 2005. – 288 с.
2. Чеснов, Я.В. Этнический образ / Я.В. Чеснов // Этнологические функции культуры. – М.: Наука, 1991. – С. 58 – 85.
3. Anglickienė, L. Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore / L. Anglickienė. – Vilnius : Versus aureus, 2006. – 278 p.
4. Бгажноков, Б.Х. Этнические образы, общение, личность / Б.Х. Бгажноков // Личность в системе национальных отношений / Актуальные проблемы национального и интернационального в духовном мире советского человека. Выпуск 3. – Баку: Элм, 1985. – С. 78 – 90.
5. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т.: уклад. Ю.Ф. Мацкевіч [і інш.]; рэд.: Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – Т. 1: А – Г. – 511 с.
6. Federowski, M. Lud Białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877 – 1905. – Warszawa, 1935. – T. IV: Przysłowia, żarciki, wyrażenia stałe oraz zagadki ludu, mieszczań i zagrodowców z okolic Grodna, Sokółki, Białegostoku, Bielska, Wołkowyska, Słonima, Nowogródka, Słucka, Lidy, Wilejki, Świeciana i Oszmiany.

¹⁹² АГФФ: Зап. Аўсейчык У. у 2010 г. ад Скрабагуна Антона Ляванавіча (1927 г.н.) у в. Рускі Завулак Глыбоцкага раёна.

Этнаграфія і фальклор

7. Мазько, Э. Падарожжа па-за лакальнасць: «нашыя» людзі паміж «сваім» і «чужым» светам / Э. Мазько // *Progranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej = Памежжы Беларусі ў міждысцыплінарнай перспектыве* / red. E. Smułkowa i A. Engelking. – Warszawa: DiG, 2007. – С. 179 – 208.
8. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 3. Гродзенскае Панямонне. У 2 кн. Кн. 2 / А.М. Боганева [і інш.]. – Мінск: Выш. шк., 2006. – 736 с.
9. Попов, А.И. Следы времен минувших. Из истории географических названий Ленинградской, Псковской и Новгородской областей / А.И. Попов. – Л.: Наука, 1981. – 206 с.
10. Легенды і паданні / Склад. М.Я. Грынблат і А.І. Гурскі; рэд. А.С. Фядосік. – 2-е выд., дап. і дапрац. – Мінск: Бел.навука, 2005. – 552 с.
11. Сасноўскі, Д.А. Да пытання аб ідэнтыфікацыі тэрміна «Літва» (канец XII – XIII ст.) / Д.А. Сасноўскі // *Весці ПДУ. Серыя А. Гуманітарныя навукі*. – 2000. – № 1. – С. 26 – 31.
12. Внуковіч, Ю.І. Літоўцы Беларусі: этналагічнае даследаванне / Ю.І. Внуковіч. – Мінск: Беларус. навука, 2010. – 170 с.
13. Pelcowa, H. Przestrzeń jako sposób postrzegania świata przez użytkowników gwary / H. Pelcowa // *Przestrzeń w języku i w kulturze. Problemy teoretyczne interpretacje tekstów religijnych*. – Lublin, 2005. – S. 125 – 135.
14. Лобач, У.А. Латвія і латышы ў традыцыйным светапоглядзе беларусаў Падзвіння XIX – першай паловы XX ст. / У.А. Лобач // *Веснік ПДУ. Серыя А. Гуманітар.навукі*. – 2009. – № 7. – С. 51 – 60.
15. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 1. / склад. У.А. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк : ПДУ, 2006. – 148 с.
16. Народныя скарбы: дыялекталагічны зборнік: да 80-годдзя А.А. Крывіцкага / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы; рэд. Л.П. Кунцэвіч. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – 378 с.

БЕЛАРУСКАЕ ПАДЗВІННЕ ПРАЗ КАНЦЭПТ «РАДЗІМА» Ў ПАЭЗІІ СЯРГЕЯ ПАНІЗНІКА

*канд. філал. навук, дацэнт С.М. ЛЯСОВІЧ
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)*

Даследуюцца склад канцэпта «Радзіма» на матэрыяле паэзіі Сяргея Панізнiка шляхам ад аналізу моўнага матэрыялу да фарміравання ўяўлення пра канцэпт. Выяўлены склад намінацыйнага поля канцэпта, вобразы, далучаныя ў ядро канцэпта (бераг, мацярык, Дзвіна), а таксама тэма, што прадстаўляюць яго перыферыю (вобразы памяці, мовы, радаводнага дрэва). Праз аналіз дыстрыбуцый устаноўлена значнае месца мясцін і культурных рэалій беларускага Падзвіння ў светабачанні паэта. Разгляд моўнай карціны свету мастака слова паказаў, што ў асэнсаванні сваёй еднасці з роднай зямлей і сваіх вытокаў паэт суадносіць сябе з вобразамі абаронцы, сейбіта, ткача і ганчара. Устаноўліваецца сувязь сістэмы складнікаў канцэпта «Радзіма» з адметнымі рысамі традыцыйнай беларускай культуры.

Канцэпт як адзінка сувязі мовы і культуры захоўвае ўяўленні народа, выконвае трансляцыйную функцыю. Цікавае для даследавання ўяўляюць аўтарскія канцэпты, бо імі абагачаецца моўная карціна нацыянальнай мовы, і, акрамя таго, канцэпт дазваляе меркаваць пра знакавыя рэаліі для таго ці іншага аўтара. Радзіма – паняцце, якое не абміне ў сваёй творчасці ні адзін выдатны паэт. Мэтай працы было прааналізаваць змест канцэпта «Радзіма» на матэрыяле творчасці С. Панізнiка. С. Панізнiк нарадзіўся ў вёсцы Бабышкі Міерскага раона Віцебскай вобласці, таму цікавае ўяўляе прадстаўленасць Беларускага Падзвіння ў творчасці аўтара.

Даследаванне канцэпта прадугледжвае вызначэнне яго структурных элементаў. С. Варкачоў вылучае ў канцэпце паняццыйны складнік (прыметавае і дэфініцыйнае структура), вобразны складнік (кагнітыўныя метафары, якія падтрымліваюць канцэпт у свядомасці) і значнасны складнік – этымалагічныя, асацыятыўныя характарыстыкі канцэпта, якія вызначаюць яго месца ў лексіка-граматычнай сістэме мовы [1, с. 7]. З. Папова і С. Стэрнін вылучаюць тры базавыя структурныя кампаненты канцэпта – вобраз, інфармацыйны змест і інтэрпрэтацыйнае поле [2, с. 106]. Відавочна, што розныя даследчыкі пазначаюць выразную трохчастковую структуру канцэпта, якая можа выявіць у поўным аб'ёме яго змест.

Кожная з частак у розных аспектах прадстаўляе канцэпт. Вобразны кампанент у структуры канцэпта складаецца з двух элементаў – перцептыўнага вобраза і кагнітыўнага (метафарычнага) вобраза, якія ў аднолькавай ступені адлюстроўваюць вобразныя характарыстыкі канцэптуалізаванага прадмета ці з'явы [2, с. 109]. Наяўнасць вобраза ў структуры канцэпта падмацоўваецца суаднесенасцю з прататыпам. Інфармацыйны змест – гэта звычайна дэфініцыйны мінімум прымет, якія вызначаюць сутнасць канцэпта, блізкі да слоўнікавага азначэння ключавага слова канцэпта. Інтэрпрэтацыйнае поле канцэпта ўключае кагнітыўныя прыметы, якія пэўным чынам інтэрпрэтуюць асноўны інфармацыйны змест канцэпта, вынікаюць з яго, уяўляюць сабой пэўныя выніковыя веды або ацэньваюць яго.